

– Hakemli Makale –

SAFEVİLERİN ŞİİLEŞTİRME SİYASETİNİN MAĞDURU OLAN BİR AİLE: HAYDARİLER VE IRAK'TAKİ FAALİYETLERİ

Abdulcebbar KAVAK

Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
akavak@agri.edu.tr

ÖZ

İran'daki Sünnî tarikatlardan biri olan Safeviyye, 16. Yüzyılın başında güçlü bir tarikatten siyasî bir otoriteye dönüşmüştür. Safeviyye tarikatı mensuplarının sahip oldukları Sünnî tasavvuf kültürünü terkedip Şiîliği benimsemeleri ve çoğunluğu Sünnî olan İran halkına devlet eliyle Şiîliğin dayatılması, toplumsal açıdan oldukça zorlu bir değişim ve dönüşüm sürecini beraberinde getirmiştir. Bazı hanedan mensupları ve halkın muhalefeti, Safevî yönetimini bu kararlı tutumundan vazgeçirmeye yetmemiştir. Bu nedenle 16. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren içinde Haydarî ailesi gibi hanedan mensuplarının da yer aldığı çok sayıda elit şahsiyet İran'ı terkedip Osmanlı topraklarına göç etmişlerdir.

Haydarî ailesi, Şeyh Muhammed el-Erdebilî'nin başkanlığında kalabalık bir aile efradıyla Irak'a göç etmişlerdir. Irak'ın kuzeyinde açtıkları Maveran Medresesi ile Bağdat'taki ilmi başarılarından dolayı Osmanlı devlet ricalinin dikkatini çekmişler ve müftülük ve kadılık görevleri ile taltif edilmişlerdir. Yine ilmiye mensubu olarak halkın saygınlığını kazanmışlardır. Irak'ta Safeviyye tarikatının Haydariyye kolunu oluşturan aile, ilim ve tasavvuf alanlarında yararlı hizmetlerde bulunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Safevîler, İran, Şiîleştirme Siyaseti, Haydarî Alesi, Irak

A Family Which is The Future of The Politics of Safavids: Haydaris and Their Activities in Iraq

One of the Sunni sufi order in Iran, Safaviyya, at the beginning of the 16th century turned into a political authority from a strong sufi order. The members of the Safaviyya abandoned the Sunni sufi culture and adopted Shiism and the imposition of Shi'ism by the state on the people of Iran, the majority of whom are Sunni, brought about a process of transformation and transformation which is quite challenging from a social point of view. Some members of the dynasty and the opposition of the people did not allow the Safavid government to give up its determined attitude. Fort his reason, from the first quarter of the 16th century, many elite figures including members of the dynasty such as the Haydari family abandoned Iran and emigrated to the Ottoman lands.

The Haydari family emigrated to Irak with a crowd of family members under the chairmanship of Sheikh Muhammad al-Erdebîlî. Thanks to the Maveran Madrasah they have opened in North of Iraq and they missions of mufti and judge in Baghdad and other cities of Iraq, has attracted the attention of the persons of Ottoman government and gained the respect of the people. Haydari Family constitute the Haydariyya branch of the Safaviyya and they made useful services in Iraq.

Keywords: Safavids, Iran, Shiite Politics, Haydari Family, Irak

GİRİŞ

İran, İslam öncesi dönemde Pers topluluklarını tek çatı altında toplayan Ahameni krallığı ile Sasani İmparatorluğunun yönetimi altında kalmıştır.¹ İslam'dan sonraki dönemde ise İran'da Araplar, Türkler ve Moğollar hüküm sürmekle beraber,² çoğunlukla Türklerin etkin olduğu devlet ve hanedanlar ön plana çıkmıştır. Bunlardan Gazne ve Selçuklu devletleri ile Safevî ve Kaçar hanedanları en uzun süre iktidarda kalanlardır.³

Safevîler İran'ın siyasî tarihinde söz sahibi olmuş hanedanlar içinde özel bir yere sahiptir. 16. yüzyılın başından itibaren İran'ın toplumsal hayatında meydana getirdikleri mezhebi değişim ve dönüşüm, İran halkını derinden etkilemiştir. Şah İsmail Safevî'nin Şiîliği İran'ın resmi mezhebi olarak ilan etmesi⁴ ve Şiîliğin yaygınlaştırılması için toplumsal alanda uyguladığı baskı ve yaptırımlar, çoğunluğu Sünnî olan İran halkının⁵ muhalefeti ile karşılaşmıştır. Hanedan mensupları arasında da Şah İsmail'in bu kararına karşı çıkanlar olmuştur ki bunların başında Şeyh Haydar Pîrüddin el-Erdebîlî'nin ailesi gelmektedir. Fakat elde ettiği iktidarı kaybetmek istemeyen Şah İsmail Safevî ve halefleri, oluşan muhalefeti sert bir şekilde bastırma yolunu benimsemiş ve bu konuda hanedan mensubu ya da halk ayrımı yapmamışlardır.

¹ Naskalı, Esko, "İran", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, XXII, 394; Garthwaite, Gene R., *İran Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011, s.20-21, 80.

² Garthwaite, *İran Tarihi*, s. 110.

³ Sümer, Faruk, "Kaçarlar" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIV, 52; Abrahamian, Ervand, *Modern İran Tarihi*, çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 12; Garthwaite, *İran Tarihi*, s. 118-202; Karadeniz, Yılmaz, *İran Tarihi*, Selenge Yayınları, İstanbul 2012, s. 41-48.

⁴ Vâilî, Tâlib Muhaybis Hasan, *es-Safeviyyûn mine't-Tarîkati's-Safeviyye hettâ te'sîsi'd-devle*, Rend Li't-Tiba'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Dimaşk 2011, s. 239.

⁵ Kaplan, Doğan, "Şiîliğin İran Topraklarında Egemenliği: Safeviler Öncesi Arka Plan ve Safevi Dönemi Şiîleştirme Politikaları", *Marife Dergisi*, Sayı: 3, 2008, s. 189.

Safevîler, İran'da toplumsal hayatın hemen her alanında kendisini hissettiren Sünnî kültürün yok edilmesi için ciddi bir gayretin içine girmişlerdir. Bu meyanda en çok öne çıkan faaliyetleri içinde; hutbelerin on iki imam adına okutulması, mevcut ezana yapılan eklemeler, ilk üç halifeye lanet okunması ve Tebrizde basılan sikkelerin üzerine “La ilahe illallah Ali veliyyullah” ifadesinin yazılması sayılabilir.⁶ Atılan adımlardan bu iş için çok ciddi bir yol haritası hazırlandığı ve planlı hareket edildiği anlaşılmaktadır. Öncelikle hanedan mensuplarından muhalif olanları etkisiz hale getirmek için baskı uygulanmış ve direnenler ölüm yahut İran'ı terketmek tercihleriyle başbaşa bırakılmışlardır. Diğer taraftan toplumsal hayatta Sünnî kültürü ayakta tutan iki dinamik kurum üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bunlar Sünnî medreseleri ve tarikatlara ait tekkelerdir. Safevîler, yönetimlerinin selameti için engel ve tehlikeli gördükleri medrese ve tekkelerin büyük çoğunluğunu yakıp yıkmak suretiyle faaliyet alanlarını daraltmışlardır.⁷ Bu arada çok sayıda Sünnî âlim ve mutasavvıfı da öldürmüşlerdir⁸.

16. yüzyılın ikinci yarısına kadar içinde hanedan mensubu Haydarî ailesi mensuplarının da bulunduğu pek çok âlim ve mutasavvıf İran'ı terkederek Osmanlı topraklarına göç etmişlerdir. Bu makalede Irak'a göç eden Safevî hanedanı mensubu Haydarî ailesinin ilim ve tasavvuf alanlarındaki faaliyetleri ile toplumsal alana katkılarından bahsedilecektir.

A. SAFEVÎLERİN İRAN'DA İKTİDARA GELİŞİ VE ŞİİLİĞİ BENİMSEMELERİ

İran'da pek çok hanedanın devlet yönetiminde söz sahibi olduğu bilinmektedir. Fakat Safeviyye gibi tasavvufî faaliyet yürüten Sünnî bir tarikatın siyasî ve askeri faaliyetlerle devlet idaresini ele geçirmesi dikkatleri bu tarikata çekmiştir. Tarikat'a adını veren Şeyh Safiyüddin el-Erdebîlî (ö. 735/1334), tarikat silsilesi Ebu'n-Necîb es-Sühreverdi'ye (ö. 563/1167) dayanan Şeyh İbrahim Zahid Geylânî'nin (ö. 700/1301) halifesidir.⁹ Şeyh Safiyüddin el-Erdebîlî, mürşidi İbrahim Zahid Geylânî'nin vefatından sonra

⁶ Kaplan, “Şiîliğin İran Topraklarında Egemenliği”, s. 192-193.

⁷ Gökbulut, Süleyman, “Safeviler Devrinde Şiîliğin Yayılmasında Tasavvufun Rolü: Tasavvuf Tarihi Açısından Bir Değerlendirme”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 30, 2016/2, s. 287.

⁸ Teber, Ömer Faruk, “Mezhebî Ayrışmanın Politik Sonuçları: Safevî Tarikatının Siyasallaşması”, *Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Akademi Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı 5, 2017, s.197.

⁹ Harîrîzâde, M. Kemaleddin, *Tibyânü vesâilî'l-hakâyık fî beyân-ı selâsili't-tarâik*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İbrahim Efendi Böl. nu: 431, 222a.

Erdebil bölgesinde tasavvufî faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Kurduğu Erdebil Tekkesi, Tebriz ve çevresindeki en dinamik tekkelerden biri olmuştur.¹⁰

Şeyh Safiyüddin el-Erdebîlî henüz hayatta iken Safeviyye tarikatının etkisi Azerbaycan'dan Hindistan'a, Buhara'dan Hicaz'a, Türkistan'dan Anadolu'ya ve İran'dan Lübnan'a kadar geniş bir alanda hissedilmiştir.¹¹ Şeyh Safiyüddin vefat ettiğinde yerine geçen oğlu Şeyh Sadreddin el-Erdebîlî (ö. 794/1392) oldukça nüfuzlu bir tekkede postnişin olmuştur. Ondan sonra yerine geçen oğlu Hâce Ali el-Erdebîlî (ö. 832/1429) ile Şeyh İbrahim el-Erdebîlî'yi (ö. 851/1447) Şeyh Cüneyd el-Erdebîlî (ö. 864/1460) ve Şeyh Haydar el-Erdebîlî (ö. 893/1488) takip etmişlerdir.¹² Şeyh İsmail el-Erdebîlî (ö. 930/1524), 1501 yılında Tebriz'de İran Safevî hükümdarı olarak taç giymiştir.¹³ Şeyhlik payesini şahlık payesiyle değiştiren İsmail el-Erdebîlî, bundan sonra Şah İsmail es-Safevî adıyla İran'ın güçlü tarihi şahsiyetleri arasına girmiştir. Şah İsmail ile yaklaşık iki buçuk asır sürecek İran Safevî hanedanı dönemi başlamıştır.

Safevîlerin kurumsal tasavvufî bir yapıdan güçlü bir siyasî örgüte dönüşmeleri, İran'ın siyasî tarihinde derin izler bırakacak bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu dönüşüm sadece siyaset alanıyla sınırlı kalmamıştır. Safevîlerin devletin resmi mezhebi olarak benimsedikleri Şîîliğin İran toplumuna dayatılması,¹⁴ Sünnî halkı yeni ve oldukça zorlu bir süreçle başbaşa bırakmıştır.

B. TOPLUMSAL HAYATTA ŞİİLİĞİN DAYATILMASI

İran toplum olarak Zerdüştlük, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi dinlerin yayıldığı, Asurca, İbranice, Aramice, İskitçe, Ermenice, Farsça, Arapça, Türkçe ve Kürtçe gibi dillerin konuşulduğu¹⁵ oldukça renkli bir kültür mozayigine sahiptir. İslam'dan sonra Miladi 16. Yüzyılın başına kadar Sünnîliğin egemen olduğu İran'da,¹⁶ bu tarihten günümüze kadar devam eden süreçte de Şîilik hemen her alanda etkin ve baskın konumda olmuştur.

¹⁰ Vâilî, *es-Safeviyyûn*, s. 58-66.

¹¹ Öngören, Reşat, "Safeviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, XXXV, 460.

¹² Aydoğmuşoğlu, Cihat, *Safeviye Tarikatı Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2014, s. 38-86.

¹³ Öngören, "Safeviyye", s. 461; Vâilî, *es-Safeviyyûn*, s. 239.

¹⁴ Gündüz, Tufan, "Safevîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXVII, 455-456.

¹⁵ Garthwaite, *İran Tarihi*, s. 5.

¹⁶ Gökbulut, "Safeviler Devrinde Şîîliğin Yayılmasında Tasavvufun Rolü ", s. 270.

İran halkının büyük çoğunluğunun Sünnî bir kimliğe sahip olduğunun farkında olan Şah İsmail, çok sert tedbirlerle halkı baskı altına almak ve muhtemel bir muhalefete fırsat vermemek için dikkatle hareket etmiştir. İran'da Şiîleştirme projesini kendi iktidarları için elzem gören Safevî hanedanı, bu uygulamanın başarıya ulaşması için oldukça planlı bir süreç yürütmüşlerdir. Öncelikle siyasî alanda çıkabilecek engelleri ortadan kaldırmaya yönelik Safevîler,¹⁷ Hanedan mensupları dâhil her kesimden ve kademedan insana baskı yaparak Şiîliği benimsemeye zorlamışlardır. Daha sonra halka yönelik ciddi çalışmalar uzun bir sürece yayılarak devam ettirilmiştir.¹⁸ Diğer taraftan İran'da Şiî ilmiye sınıfının teşkili için Irak, Lübnan ve Bahreyn gibi Şiî Arap kültürünün hâkim olduğu bölgelerden âlimler İran'a davet edilmiştir.¹⁹

Halka dayatılan Şia mezhebinin kabulünü resmileştirmek adına Şeyhülislam gözetiminde Sünnî halka telkinler yapılmış böylece Şiîliğe geçişleri sağlanmıştır. Bunu reddedenler ağır baskı ve katliama maruz kalmışlardır.²⁰ Toplumsal alanda Şiîlik propagandaları sadece halkla sınırlı kalmamış, ilmiye ve sufiye sınıfı mensupları da hedef haline gelmişlerdir. İran'da Sünnî halka büyük bir moral kaynağı olan Sünnî âlim ve mutasavvıflara yapılan baskılar, öldürülmeleri ve faaliyet yürüttükleri medrese ve tekkelerin yakılıp yıkılması şeklinde tezahür etmiştir.

Safevîlerin mezhebi dayatmalarından Sünnî tarikatların hemen hepsi olumsuz etkilenmiştir. Fakat bu tarikatlardan Nakşibendiyye'nin diğerlerine oranla daha fazla etkilendiğini belirtmek gerekir. Safevî baskılarının, Maveraünnehirden farklı bölgelere henüz yayılmaya başlayan Nakşibendîlik için oldukça ağır ve yıkıcı sonuçlarının olduğu vurgulanmaktadır.²¹

Nakşibendiyye tarikatı Yesevîliğin zayıfladığı bir dönemde Orta Asya Türkleri ile İran'a kadar uzanan bölgede oldukça etkili olmuştur. 16. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar Kazvin ve Hemedan bölgelerinde Sünnî kültürün en güçlü temsilcilerinin Nakşibendiyye şeyhleri olduğu genel kabul gören bir husustur. Nakşibendiyyenin İran'da güçlü bir toplumsal kabule mazhar olmaya başladıkları dönemde iktidara gelen Safevîler, Sünnî kültüre sıkı sıkıya bağlı

¹⁷ Teber, Ömer Faruk, *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebi Unsurlar*, Aktif Yayınevi, Ankara 2008, s. 137.

¹⁸ Vâilî *es-Safeviyyûn*, s. 242-243.

¹⁹ Gündüz "Safevîler", s. 457.

²⁰ Gündüz, "Safevîler", s. 456.

²¹ Le Gall, Dina, *Osmanlıda Nakşibendilik*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 56.

olan bu tarikatı doğrudan hedef haline getirmişlerdir. Nakşibendiyye'nin Ahrariyye kolunu kuran Ubeydullah-ı Ahrâr'ın İran'da görevlendirdiği bazı halifelerinden bahsedilir. Bunlardan biri olan Şeyh Ali Kürdî (ö. 925/1519)'nin Kazvin bölgesindeki faaliyetleri Sünnî halkın kabulüne mazhar olmuştur. Kendisi 1519 da Safevîler tarafından öldürülmüş olsa da yetiştirdiği talebeleri daha uzun bir süre Kazvin'de faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.²²

Osmanlıya iltica eden İranlı Sünnî âlimlerden Mîrza Mahdum Şerifî'nin, Safevîlerin İran toplumunda Sünnîler aleyhine oluşturdukları siyasî baskı ortamını anlatmak için verdiği bazı örneklerden bahsedilir. Bunlardan biri Sünnîliğin başlıca temsilcilerinden Nakşibendîler aleyhine oluşturulan olumsuz havadır. Şerifî'den naklen aktarılan bilgide Safevîlerin Nakşibendiyye mensupları için “*O bir Nakşibendî'dir. Öldürülmelidir*” diye halkı galeyana getirdikleri²³ ifade edilir ki, bu durum Safevîlerin Sünnî mutasavvıflara karşı besledikleri düşmanlığın ulaştığı raddeyi göstermesi açısından önemlidir. Safevîler Herat'ı ele geçirdikleri zaman Nakşibendî şeyhi Molla Camî'nin (ö. 898/1492) türbesini yakmışlar ve halefi olan oğlunu Herat'ı terketmek zorunda bırakmışlardır.²⁴

İran'ın genelinde hissedilen mezhebi baskının Sünnî toplumdaki ilmiye ve sûfiye sınıflarına mensup lider şahsiyetlerdeki tezahürü çok daha ağır olunca, bu elit tabakanın bir kısmı çareyi Osmanlı topraklarına göç etmekte bulmuşlardır. Bu şahsiyetlerden biri Osmanlı Sultanı IV. Murat döneminin nüfuzlu şeyhlerinden Mahmud Urmevî'dir (ö. 1048/1638). Rumiye şeyhi olarak tanınan Mahmud Urmevî, Tebrizden Safevî baskıları sebebiyle kaçıp Diyarbakır'a yerleşmiştir.²⁵ Tebriz, Diyarbakır ve Musul arasındaki geniş alanda binlerce müridi bulunan ve saygınlığı giderek artan Şeyh Mahmud Urmevî'nin bu nüfuzu, bazı devlet ricalinin dikkatini çekmiş ve ileride tehlike yaratabileceği öngörüsüyle IV. Murat'tan tedbir alması istenmiştir. Yapılan ikazları dikkate alan padişah Şeyh Mahmud'un boğdurularak öldürülmesine karar vermiştir.²⁶

Safevî baskıları sadece on altıncı yüzyılla sınırlı kalmamıştır. Daha sonraki süreçte de bu baskılar bir şekilde devam ettirilmiştir. Baskıların

²² Algar, Hamit, *Nakşibendilik*, İnsan Yayınları, İstanbul 2013, s. 244-245.

²³ Algar, *Nakşibendilik*, s. 245.

²⁴ Le Gall, *Osmanlıda Nakşibendilik*, s. 59.

²⁵ Algar, *Nakşibendilik*, s. 271.

²⁶ Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, II, 431; Naîmâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Tarihi*, çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1969, III, 1430; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973, III/1, 205.

hissedildiği bölgelerden biri de İran'ın kuzeybatı şehirlerinden Senenedec'dir. On yedinci yüzyılda Senenedec'deki Sünnî halk üzerinde etkili olan Şâziliyye tarikatı şeyhleri de selefleri olan diğer Sünnî mutasavvıflar gibi zaman zaman ağır baskılara maruz kalmışlardır. Bunlardan biri olan Şeyh Şahabeddin eş-Şâzilî (ö. 1072/1661) postnişin olduğu Kâku Zekeriyya Tekkesinde İranlı yöneticilerin baskı ve işkencelerine maruz kalmıştır. Şeyh Şahabeddin eş-Şâzilî'nin bu baskılara rağmen faaliyetlerini sürdürmesi üzerine bölgeye gönderilen askeri birlikler, Kâku Zekeriyya köyünü içindeki Şâzilî Tekkesiyle beraber yakıp yıkmış ve yağmalamışlardır.²⁷

Safevîlerin adeta İran toplumunun hafızasına naksettikleri Sünnî karşıtlığı, sosyo-politik bir miras olarak Safevî sonrasında da devam etmiştir. Öyle ki bu mirasın olumsuz sonuçlarından 19. yüzyılın ilk yarısında Irak-İran sınırında görev yapan Nakşibendî-Hâlidî şeyhleri de etkilenmiştir. Hatta bir defasında sınırın Irak tarafına geçen İran askerleri Mendeli bölgesinde görev yapan bir Hâlidî şeyhini diri diri yakmaktan geri durmamışlardır.²⁸

Günümüzde Sünnî nüfusun İran'daki genel nüfusa oranı dörde birin de altındadır. İran'daki Sünnî halkın günümüzdeki oranı, Safevîlerin İran'da iktidara geldikleri 16. Yüzyılın ilk çeyreğinde Şîi halkın oranıyla örtüşür hale gelmiştir. Özellikle Sünnî halkın İran'ın sınır bölgelerindeki şehirlerde yoğunlaşan ve dar bir alana sıkışmış gibi gözükken görüntülerinden, Şah İsmail ile başlayan Şîileştirme faaliyetlerinin büyük bir başarıyla meyvelerini verdiği anlaşılmaktadır.

C. HAYDARİ AİLESİNİN TEPKİSİ VE IRAK'A GÖÇ ETMELERİ

Haydarî ailesinin Safevî hanedanıyla ilişkisi aile şeceresinde bulunan Şeyh Safiyüddin el-Erdebîlî'nin oğlu Şeyh Sadreddin el-Erdebîlî'ye dayanmaktadır. Aile hakkında önemli bilgiler edindiğimiz '*Unvânü'l-mecd* adlı eserde, Haydarîlerin neseben Hz. Hüseyin'e dayanan Seyyid bir aile olduğu uzunca bir şecere ile ispatlanmaya çalışılmıştır.²⁹ *Binemâle-yi Zanyârân* adlı Kürtçe eserde Şeyh Safiyüddin el-Erdebîlî'ye kadar aile şeceresinde sırasıyla

²⁷ Tûdâr, Abdüssâmed, *Nûru'l-Envâr der Silsile-i Âli-i Ethâr*, İntişârât-ı Hüseyini Neseb, Senenedec 1369, s. 78-79; Müderris, Abdülkerim, '*Ulemâunâ fî hidmeti'l-İlmi ve'd-dîn*, Dârü'l-Hürriyye, Bağdat 1983, s. 237.

²⁸ Serkis, Yakub, *Mebâhis Irâkiyye*, Şirketü't-Ticâre ve't-Tibâ'ati'l-Mahdûde, Bağdat 1948, s. 255.

²⁹ Haydarî, İbrahim Fahih, '*Unvânü'l-mecd fî beyâni ahvâli Bağdad ve'l-Basra ve'n-Necd*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2010, s. 100-101.

Şeyh Haydar Pîrüddin, Şeyh İbrahim Burhaneddin, Şeyh Ali Alaaddin ve Şeyh Sadreddin'in yer aldığı görülmektedir.³⁰

Kuzenleri Şah İsmail'in iktidar uğruna Sünnî kimliğinden vazgeçmesi ve hanedan mensuplarını da buna zorlamaya başlaması, Safeviyye tarikatı mensuplarını ikiye bölmüştür. İktidar ve makam uğruna mezheplerini değiştirenler Şah İsmail'in yanında yer alırken, Şeyh Haydar Pîrüddin'in başını çektiği diğer aile mensupları bu karara karşı çıkmış ve kabul etmemişlerdir. Fakat Şah İsmail bu hususta ne hanedan mensuplarına ne de halka herhangi bir tercih hakkı bırakmamıştır. Bu nedenle karşı çıkanlar ölümü göze alıp İran'da kalmak yahut Osmanlı devletinin egemenliği altındaki topraklara göç edip Sünnî kimliklerini korumak arasında bir seçim yapmak zorunda kalmışlardır. İkinci şıkkı tercih edenlerin başında Şeyh Haydar Pîrüddin'in oğlu Şeyh Muhammed el-Erdebîlî yer almaktadır. O, aile fertleri ve yakınlarıyla beraber İran'dan ayrılarak Osmanlı hâkimiyeti altında olan Irak'a göç etmiş ve Yavuz Sultan Selim'den itibaren çok sayıda Osmanlı sultanı tarafından himaye edilmiştir.³¹

Safeviyye tarikatı mensuplarının 16. yüzyılın ilk yarısında yaşadıkları bu hadise, Şeyh Safiyüddin el-Erdebîlî'nin gördüğü bir rüya ile ilişkilendirilmektedir. Rüya şöyle anlatılır: "Şeyh Safiyüddin el-Erdebîlî rüyasında sağ elinden bir nûr'un çıkıp yükseldiğini sol elinden de bir köpeğin çıktığını görür. Bu rüyasını tabir ettirdiğinde kendisine; sağ elinden çıkan nûr ile sol elinden çıkan köpeğin doğacak iki çocuğuna işaret olduğu, nurun temsil ettiği çocuğun neslinden kıyamete kadar âlimler çıkacağı, köpeğin temsil ettiği çocuğun neslinden gelenlerin de Rafizî zümresine mensup olacakları haber verilir. Nûr ile temsil edilen çocuğun Haydarî ailesi mensupları oldukları, köpekle temsil edilen çocuğun ise Rafizîliği benimseyen Safeviyye hanedanı oldukları ifade edilir.³² Harîrîzâde, bu rüyanın bir benzerini aktarmakta ve Şeyh Safiyüddin el-Erdebîlî'nin bu rüyada elinden çıkan köpeği, kendi neslinden Emevî hanedanı benzeri kişilerin geleceği şeklinde yorumladığını belirtmektedir.³³

D. HAYDARÎ AİLESİNİN IRAK'A YERLEŞMESİ VE YÜRÜTTÜKLERİ FAALİYETLER

Safevîlerin İran'daki baskılarına dayanamayan ilmiye ve sufiye sınıfı mensubu pek çok Sünnî şahsiyet Osmanlıya sığınmıştır. İçinde İdris-i Bitlisî (ö.

³⁰ Müderris, Abdülkerim, *Binemâle-yi Zanyârân*, Ânâ Yayınevi, Tahran 1389, s. 169.

³¹ Haydarî, *'Unvânü'l-mecd*, s. 74.

³² Haydarî, *'Unvânü'l-mecd*, s. 74.

³³ Harîrîzâde, *Tibyân*, 431/ 222a.

926/1520) gibi yetişmiş devlet adamı ve âlimlerin de yer aldığı çok sayıda saygın üst düzey şahsiyet, İran'dan ayrılarak Osmanlı devletine sığınmışlardır. Osmanlı topraklarına göç eden bu şahsiyetler içinde kalabalık bir toplulukla Irak'a göç eden Haydarî ailesi mensupları da bulunmaktadır.

1. Haydarî Ailesinin Irak'a Yerleşmesi

Safeviye tarikatının Sünnî kanadını temsil eden Haydarî ailesi, Erdebil Tekkesine en yakın bölge olan Kuzey Irak'a göç etmişlerdir. Göç kafilesinin başında Şeyh Haydar Pîrüddin'in oğlu Şeyh Muhammed el-Erdebîlî yer almıştır. Haydarî ailesinin Kuzey Irak'taki ilk yerleşim alanı olan Harir bölgesi Erbil'e bağlıydı. Erbil de o dönem Soran Kürt Emîrliğinin merkeziydi. Soran emîrleri ilim ve tasavvuf ehli olan ve İran'daki Azeriler ve Kürtler arasında çok saygın bir konumları bulunan Haydarî ailesi mensuplarına sahip çıkmışlar ve ilmî faaliyetlerini rahatça ifa etmeleri için onlara medrese inşa etmişlerdir.³⁴

Osmanlı Devleti'nin Safevî iktidarının İran'daki baskılarından kaçan Sünnîlere kucak açtığı ve farklı bölgelerde iskân ve istihdam ettiği bilinmektedir. Bu amaçla Erbil'e yerleştirilen Haydarî ailesine Erbil ve çevresinde otuzdan fazla köy ile Bağdat'ta çok sayıda belde ve köy tahsis edilmiştir. Ailenin ilmî faaliyetleri ve Osmanlıya bağlılıkları, Kanûnî Sultan Süleyman döneminden itibaren pek çok padişah tarafından takdir edilmiş ve devlet kademelerindeki farklı görevlerle taltif edilmişlerdir.³⁵

Haydarî ailesi, taşıdıkları Sünnî tasavvufî kimlik sebebiyle Irak'ın genelinde kabul görmüşlerdir. Aileden bazı şahsiyetler Erbil'den ayrılarak Bağdat'a yerleşmiş ve 18. Yüzyıldan itibaren Bağdat'ın ilmiye sınıfı arasında ayrıcalıklı bir yer edinmişlerdir.³⁶

2. Haydarî Ailesinin Yürüttüğü İlmî ve Tasavvufî Faaliyetler

a. İlmî Faaliyetler

Haydarî ailesinin Erbilin Harîr beldesine yerleştikten sonra ilk icraatları, daha önce yürüttükleri medrese geleneğini burada da devam ettirmek şeklinde olmuştur. Harîr'de başlatılan ilmî faaliyetler bir süre sonra Maveran köyünde kurdukları aynı isimli medrese ile taçlandırılmıştır. Zamanla Maveran Medresesi, Haydarî ailesinden çok sayıda müderrisin ders verdiği, tedrisatın yanında onlarca ilmî eserin telif edildiği bir ilim merkezi haline

³⁴ Kızılçî, Muhammed, *et-Ta'rif bi mesâcidi's-Süleymaniye ve medârisiha'd-dîniyye*, Matbaatu'n-Necâh, Bağdat 1938, s. 26.

³⁵ Haydarî, *'Unvânü'l-mecd*, s. 74.

³⁶ Azzâvî, Abbas, *Târîhu'l-Irak beyne ihtilâleyn*, Matbaatu Emîr, Bağdat 1954, III, 331; Haydarî, *'Unvânü'l-mecd*, s. 73.

gelmiştir. Behdînân bölgesindeki Kubbehân Medresesi'nin sahip olduğu saygın konumun bir benzerine, Erbil'de Maveran Medresesinin ulaştığını söyleyebiliriz. Osmanlı döneminde Irak'ın dışında İran, Suriye, Anadolu ve Kafkasya'dan pek çok ilim talebesinin medrese tahsili için geldikleri Maveran Medresesi, zamanla ihtiyaca cevap veremez hale gelmiştir. Talebelerin sayısındaki artış yıllar içinde on altı yeni medresenin eklenmesini zorunlu kılmıştır.³⁷ Sonuçta Maveran Medresesi büyük bir yatılı eğitim kompleksine dönüşmüş ve bölgenin üniversitesi gibi hizmet vermeye başlamıştır.

Irak'ın saygın âlimlerinden Molla Yahya Mizûrî (ö. 1252/1836) ile İran'ın tanınmış Sünnî âlimlerinden Molla Abdullah Beytôşî (ö. 1210/1796) Maveran Medresesinde tahsil görmüşlerdir. '*Unvânü'l mecd* adlı eserde Haydarî ailesine mensup üç yüzden fazla şahsiyetten bahsedilir ki³⁸ bunların büyük bir kısmı Maveran Medresesinde eğitim görmüşlerdir.

"Haydarîler Erbil sınırları içindeki Maverân Medresesi merkezli çalışmalarına, Irak'ın başkenti ve en önemli ilim kültür merkezlerinden Bağdat'a gönderdikleri bazı aile fertleriyle yeni ve daha büyük bir boyut kazandırmışlardır. Bu şekilde Haydarîler, Erbil'den sonra Bağdat'a yerleşerek Kuzey Irak'ta elde ettikleri yerel imkânlar ve toplumsal saygınlıklarından sonra Osmanlı devlet ricaliyle doğrudan tanışma fırsatı bulacakları ve daha üst görevler alabilecekleri bir ortama adım atmışlardır"³⁹

Haydarî ailesinden bazı şahsiyetlerin müderris kimliğiyle Bağdat'ın ilmiye sınıfı arasında başlattıkları ilmî faaliyetler, çok geçmeden meyve vermeye başlamıştır. Bağdat'taki çalışmaları devlet ricalinin dikkatini çekmiş ve böylece uzun bir süre yürütecekleri müftülük görevleri Haydarî âlimlerinin uhdesine verilmiştir. Sadece Bağdat müftülüğü değil Basra gibi büyük şehirlerin kadılık görevi de Haydarî ailesinden bazı âlimler tarafından yürütülmüştür. Bu meyanda isimlerinden bahsedilmesi gereken Haydarî âlimleri arasında İbrahim Haydarî, Sibgatullah Haydarî, Esad Sadreddin Haydarî, Basra Kadısı Abdülkadir Haydarî, Bağdat müftüsü Ubeydullah Haydarî ve İbrahim Fasih Haydarî yer almaktadır.⁴⁰

Haydarî ailesinin Osmanlı dönemi ilim hayatına katkılarının tahmin edilenden daha büyük olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Herşeyden önce

³⁷ Karadağî, Muhammed Ali, *İhyâu tar'ihî'l-'ulemâ'l-Ekrâd min hilâli mahtûtâtihim*, Çaphâne-i Hansa, Bağdat 2002, IV, 327.

³⁸ Haydarî, '*Unvânü'l-mecd*, s. 104.

³⁹ Kavak, Abdulcebbar, *Kuzey Irak'ta Tasavvuf 17. Yüzyıl*, İlahîyât Yayınları, Ankara 2016, s. 129-130.

⁴⁰ Haydarî, '*Unvânü'l-mecd*, s. 102-104.

Erbil'de açtıkları çok sayıda medrese ile bölgenin medrese geleneğini güçlendirmişlerdir. Ailenin en büyük kurumsal eseri olan Maveran Medresesi, Irak'ın kuzeyinde Kubbehân Medresesinden sonra üniversite misyonunu yüklenen ikinci ilim merkezi olmuştur. Maveran Medresesinde yetişen yüzlerce ilim talebesi, Bağdat başta olmak üzere pek çok ilim kültür merkezinde müderris kimlikleri ve telif ettikleri eserlerle ilmiye sınıfının seçkin bireyleri olarak hizmet etmişlerdir. Bununla beraber Haydarî ailesinin hizmet alanının sadece Irak olmadığını da belirtmek gerekir. Bazı aile mensupları Kafkasya, Afganistan ve Mısır'a giderek oralarda ilim ve tasavvuf geleneğini sürdürdükleri bilinmektedir.⁴¹

Haydarî ailesi mensupları içinde çok sayıda eser telif edenler olmuştur. Bunlardan birkaçını eserleriyle beraber vermek istiyoruz.

Haydar b. Muhammed el-Harîrî'nin günümüze ulaşan eseri *Hâşiye alâ Tuhfeti'l-Muhtâc*'tır.⁴²

Ahmed b. Haydar el-Harîrî'nin telif ettiği eserler:⁴³

1. Hâşiye alâ akâidi'd-Devvânî (Muhâkemât)
2. Reddü'r-revâfid
3. İsbâtu ğasli'r-ricleyn ve ibtâlu'l-meshi
4. Tefsîru Allahu nûru's-semâvâti ve'l-arz
5. Hâşiye ala'ş-Şifâ

Haydar b. Ahmed b. Haydar el-Maverânî'nin eserleri:⁴⁴

1. Hâşiye alâ şerhi muhtasari'l-müntehâ
2. Hâşiye alâ şerhi't-tecrîd
3. Hâşiye alâ hikmeti'l-'ayn
4. Hâşiye alâ şerhi'l-akâidi'l-adûdiyye
5. Hâşiye alâ hâşiyeti'l-hiyâlî alâ şerhi'l-akâidi'n-Nesefiyye
6. Hâşiye alâ eşkâli't-te'sîs
7. Hâşiye alâ şerhi İsbâmiddin
8. Hâşiye alâ isbâti'l-vâcib li'd-Devvânî

⁴¹ Karadağ, *İhyâu tar'îhi'l-'ulemâi'l-Ekrâd*, VI, 197.

⁴² Müderris, *Binemâle-yi Zanyârân*, s. 171.

⁴³ Müderris, *Binemâle-yi Zanyârân*, s. 171-172.

⁴⁴ Müderris *Binemâle-yi Zanyârân*, s. 173.

Haydarîler sadece tedrisata yönelik ilmî eserler yazmakla kalmamış, aynı zamanda Şîlîğin Sünnî kültüre zarar vermesine engel olmak için bazı eserler kaleme almışlardır. Ahmed b. Haydar el-Harîrî'nin *Reddü'r-revâfid ve isbâtu ğasli'r-ricleyn ve ibtâlu'l-meshi* adlı eserleri⁴⁵ bu amaca yönelik kaleme aldığı çalışmalardır. Haydarîlerin ilmî ve tasavvufî kimlikleriyle Sünnîliğe verdikleri desteğin yanında telif ettikleri Şiâ karşıtı bazı eserler, Safevî geleneğinin Osmanlı toplumundaki muhtemel etkilerini zayıflatmak hususunda katkı sunmuştur.

b. Tasavvufî Faaliyetler

Haydarî ailesinin mensup olduğu Safeviyye tarikatı, aslında Sühreverdî tarikatının Zahidiyye kolunun bir şubesi olarak kurulmuştur. Sühreverdî şeyhi İbrahim Zahid Gilânî'den sonra teşekkül eden Safeviyye şubesi,⁴⁶ Erdebil'de kurulan tekkenin İran ve çevresinde ciddi bir nüfuz ve saygınlık kazanmasıyla güçlü bir tarikate dönüşmüştür. Tarikatın pîri olan Şeyh Safiyüddin el-Erdebîlî'den Şah İsmail Safevî'ye kadar Erdebil Tekkesinde postnişin olanlar, bir taraftan Safevîliği İran, Azerbaycan, Afganistan ve Anadolu'da yaymaya çalışırken, diğer taraftan tekkeye akın eden binlerce mürit ve taraftarlarını siyasî bir baskı aracı olarak kullanarak idarecileri yanlarına çekmeyi başarmışlardır. Her ne kadar Şeyh Cüneyd el-Erdebîlî ve Şah İsmail es-Safevî gibi tarikat mensupları, Erdebil Tekkesinin bu nüfuzundan azami derecede istifade etmekte bir beis görmemişlerse de, Safevî hanedanına mensup diğer bazı şahsiyetler tarikatın tasavvufî çizgisinden uzaklaşarak siyaset alanına girmesine sıcak bakmamışlardır. Özellikle Şah İsmail'in İran'ın yönetimini ele alıp Sünnî kimliğinden vazgeçerek Şîlîği resmi mezhep olarak benimsemesi, Safevî hanedanı mensupları için bir kırılma noktası olmuştur. Bu hadiseden sonra başını Şeyh Haydar Pîrüddin el-Erdebîlî'nin çektiği Safevî hanedanı mensupları, Şah İsmail'e muhalefet etmişler, etkili olamayacaklarını anlayınca da, çareyi Sünnî Osman Devletine sığınmakta bulmuşlardır.

Safeviyye tarikatını Sünnî kimliğiyle temsil edecek olan bu muhalif cepheyi oluşturan çekirdek yapı Haydarî ailesi mensuplarıdır. Harîrîzâde, Safeviyye tarikatının Sünnî kimliğini devam ettiren şubesinin Haydariyye olduğunu ifade etmektedir. Ne var ki verdiği isimler Safeviyye-Haydariyye tarikat silsilesine ait olmayıp Haydarîlerin aile şeceresindeki isimlerden oluşmaktadır.⁴⁷

⁴⁵ Müderris, *Binemâle-yi Zanyârân*, s. 171.

⁴⁶ Harîrîzâde, *Tibyân*, 431/222a.

⁴⁷ Harîrîzâde, *Tibyân*, 431/223a-b.

Haydarî ailesi mensuplarının Safevî kimlikleriyle Irak'ta tasavvufî faaliyet yürüttükleri iki medreseden bahsedilebilir. Bunlardan birincisi Soran Emîrî Süleyman Paşa'nın Şeyh Muhammed b. Haydar Pîrüddin'in oğlu Şeyh Haydar için yaptırdığı Harir Medresesi'dir.⁴⁸ Harîr, Haydarî ailesinin Irak'a göç ettikten sonra ilk yerleştikleri belde olması münasebetiyle hep ayrıcalıklı bir yere sahip olmuştur. Belde halkıyla kurulan sıhriyet bağı ise⁴⁹ Haydarîlerle Harîr halkı arasındaki münasebetleri daha da güçlendirmiştir. Harîr'de başlatılan irşad faaliyetleri, tedrisatla beraber yürütülmüştür. Bu hususta ailenin Irak'taki atası kabul edilen Şeyh Muhammed b. Haydar Pîrüddin el-Erdebîlî, aynı zamanda Safeviyye-Haydariyye tarikatının da Harîr'deki ilk temsilcisi sayılır. Kendisinden sonra yerine oğlu Haydar b. Muhammed el-Harîrî posta oturmuştur. Şeyh Haydar döneminin hem ilmî hem de tasavvufî faaliyetler açısından daha kurumsal bir dönem olduğu söylenebilir. Zira yerel yöneticiler tarafından yaptırılan medreseler, Haydarî ailesinin faaliyetlerini kolaylaştırmıştır. Şeyh Haydar b. Muhammed el-Harîrî'den sonra yerine oğlu Şeyh Ahmed b. Haydar el-Harîrî geçmiştir. Fakat bu zâtın Hârîr'de irşad faaliyeti yürüttüğü hususunda elimizde bilgi bulunmamaktadır.

Haydarî ailesi mensuplarının kurduğu ikinci tekke ise Maveran köyünde bulunan Maveran Medresesi'dir. Bu medresede bilinen ilk Haydarî mensubu Şeyh Ahmed b. Haydar el-Harîrî'dir. Harîr de doğup büyümesine rağmen Maveran Medresesi'nin açılmasından sonra medrese tahsilini burada tamamlamış ve babası Şeyh Haydar b. Muhammed el-Harîrî'nin vefatından sonra Maveran Medresesinde ilim ve irşad görevlerini üstlenmiştir. Şeyh Ahmed'den sonra posta oturan kişi, oğlu İkinci Haydar olarak bilinen Haydar b. Ahmed b. Haydar el-Harîrî'dir.⁵⁰

Harîr'de başlayan ve Maveran Medresesiyle devam ettirilen Safevî tarikat geleneği, Maveran Medresesi'nin büyük bir ilim merkezi haline gelmesiyle zayıflamıştır. Çünkü ihtiyaca binaen ilim ve tedrisata daha fazla önem ve öncelik verilmiştir. Aile bireylerinden Bağdat'a yerleşenler de tarikat faaliyetinden ziyade Maveran köyünde oluşan ilim ve tedrisat geleneğini orada sürdürmeyi tercih etmişlerdir.

Irak'ta sahip oldukları Safevî kimliğiyle tasavvuf alanında çok rahat faaliyet yürütemeyen Haydarî ailesi, Nakşibendî-Müceddidî şeyhi Mevlânâ Hâlid'in Bağdat'a gelişini yeniden tasavvufî faaliyet yürütmek için karşılırlarına çıkan büyük bir fırsat olarak telakki ettiklerini düşünüyoruz. Haydarî nispesini

⁴⁸ Kızılçî, *et-Ta'rîf bi mesâcidi's-Süleymaniye*, s. 26.

⁴⁹ Müderris, *Binemâle-ye Zanyârân*, s. 169.

⁵⁰ Müderris, *Ulemâunâ*, s. 180.

taşıyan çok sayıda şahsiyetin Bağdat'ta Mevlânâ Hâlid'e tahsis edilen Ahsaiye Tekkesine devam etmeleri, bu düşüncemizin doğruluğunu destekleyen bir husustur. Haydarî ailesinden Mevlânâ Hâlid'e intisap edenler içinde Es'ad Sadreddin Haydarî, Seyyid Abdüsselam Haydarî, Abdürrezzak Haydarî (Şafiî müftüsü), Seyyid İsa Haydarî, Fadlullah Haydarî, Seyyid Sibğatullah Haydarî, Abdülhalim Haydarî, İbrahim Haydarî, Muhammed Mavrânî Haydarî, Abdülkadir Sıdkî Haydarî yer almaktadır.⁵¹ Hatta bunlardan Şeyh Ubeydullah Haydarî Bağdat'taki Hâlidî şeyhlerinin lideri konumunda başhalife olarak görevlendirilmiştir.⁵²

SONUÇ

İran coğrafik konumu ile Doğu ve Batı Asya arasında bir geçiş güzergâhında bulunurken, dinî ve kültürel açıdan da oldukça zengin bir toplumsal yapıya sahip olmuştur. Ülkenin siyasî tarihine yön veren imparatorluk, devlet ve hanedanlar, toplumsal ve kültürel değişimin de etkin amilleri olmuşlardır. İran'ı yöneten hanedanlar içinde Safevîleri diğer hanedanlardan ayrılan bir yönü dikkat çekmektedir ki, o da, tasavvufî kimlikleri sebebiyle edindikleri nüfuzu, siyasî alana geçiş için ustaca kullanmayı başarmalarıdır. Safevîlik, Erdebil'de kurulan tekkenin İran ve çevresinde ciddi toplumsal kabule mazhar olması ve idarecilerden destek görmesi sonucu etkin bir tarikate dönüşmüştür. Safeviyye tarikatının gördüğü bu yoğun ilgi ve siyasî desteğin yanında bazı tarikat mensuplarının yönetici ailelerle kurdukları sihriyet bağı, tarikat mensuplarını yönetim mekanizmasına yaklaştırmış ve zamanla pek çok siyasî ve toplumsal hadiseye müdahil bir konuma getirmiştir. Şah İsmail döneminde ise Safeviyye tarikatı mensupları ülkenin doğrudan yönetimini üstlenebilecek sosyal, askerî ve siyasî güce ulaşmışlardır.

16. yüzyılın başından itibaren İran'da iktidarı ele geçiren Şah İsmail Safevî, Safeviyye tarikatı şeyhliğinden İran şahlığına geçen ilk şahsiyettir. Safevîler taşıdıkları Sünnî tasavvufî kimliği, Şiî kimliği ile değiştirmekte tereddüt göstermemişlerdir. Bu radikal değişim bazı hanedan mensupları dâhil o dönem ülkenin çoğunluğunu oluşturan Sünnî halkın tepkisiyle karşılaşmıştır. Hanedan mensupları arasında muhalif cephede yer alan ve başında Şeyh Haydar Pîrüddin el-Erdebîlî'nin bulunduğu Haydarî ailesi,

⁵¹ Sâhib, Muhammed Es'ad, *Buğyetü'l-vâcîd fî mektûbâtı hazreti Mevlânâ Hâlid*, Matbaatu't-Terakkî, Dimaşk 1334, s. 202; Kavak, Abdulcebbar, *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*, Nizamiye Akademi Yayınları, İstanbul 2016, s. 234.

⁵² Haydarî, İbrahim Fasîh, *el-Mecdü't-tâlid fî menâkıbî'ş-Şeyh Hâlid*, Matbaatu'l-Âmire, İstanbul 1292, s. 51.

baskılar sonucu İran'ı terkederek Osmanlı devletine iltica etmek zorunda kalmışlardır. Bu göç sonucu yerleştirildikleri Irak'ın Erbil şehri, Haydarî ailesinin ilmî ve tasavvufî faaliyetleri için oldukça uygun bir zemin oluşturmuştur.

Haydarî ailesinin Osmanlı dönemi ilim ve tasavvuf hayatına katkıları büyük olmuştur. Aile mensupları, Erbil'de açtıkları çok sayıda medrese ile bölgenin medrese geleneğini güçlendirmişlerdir. Bu meyanda kurdukları Maveran Medresesi Irak'ın kuzeyinde Kubbehân Medresesinden sonra üniversite misyonunu üstlenen ikinci ilim merkezi olmuştur. Maveran Medresesinde yetişen yüzlerce ilim talebesi, Bağdat başta olmak üzere pek çok ilim kültür merkezinde müderris kimlikleri ve telif ettikleri eserlerle ilmiye sınıfının seçkin bireyleri olarak hizmet etmişlerdir. Ayrıca bazı aile mensuplarının Şîî propagandalarına karşı telif ettikleri eserler, Safevîlerin toplumsal zemindeki etkisini zayıflatmıştır.

KAYNAKÇA

Abrahamian, Ervand, *Modern İran Tarihi*, çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Algar, Hamit, *Nakşibendilik*, İnsan Yayınları, İstanbul 2013.

Aydoğmuşoğlu, Cihat, *Safevîye Tarikatı Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2014.

Azzâvî, Abbas, *Târîhu'l-Irak beyne ihtilâleyyn (VI)*, Matbaatu Emîr, Bağdat 1954.

Le Gall, Dina, *Osmanlıda Nakşibendilik*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2016.

Garthwaite, Gene R., *İran Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011.

Gökbulut, Süleyman, "Safevîler Devrinde Şîîliğin Yayılmasında Tasavvufun Rolü: Tasavvuf Tarihi Açısından Bir Değerlendirme", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 30, 2016/2.

Gündüz, Tufan, "Safevîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008.

Harîrîzâde, M. Kemaleddin, *Tibyânü vesâilî'l-hakâyık fî beyân-ı selâsili't-tarâik II*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İbrahim Efendi Böl. nu: 431.

Haydarî, İbrahim Fasih, *'Unvânü'l-mecd fî beyâni ahvâli Bağdad ve'l-Basra ve'n-Necd, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye*, Beyrut 2010.

----- *el-Mecdü't-tâlid fî menâkibi's-Şeyh Hâlid*, Matbaatu'l-Âmire, İstanbul 1292.

Kaplan, Doğan, "Şiîliğin İran Topraklarında Egemenliği: Safeviler Öncesi Arka Plan ve Safevi Dönemi Şiîleştirme Politikaları", *Marife Dergisi*, Sayı: 3, 2008.

Karadağî, Muhammed Ali, *İhyâu târihi'l-'ulemâi'l-Ekrâd min hilâli mahtûtâtihim*, Çaphâne-i Hansa, Bağdat 2002.

-----*İhyâu târihi'l-'ulemâi'l-Ekrâd min hilâli mahtûtâtihim*, Ârâs, Hevler 2004.

Karadeniz, Yılmaz, *İran Tarihi*, Selenge Yayınları, İstanbul 2012.

Kavak, Abdulcebbar, *Kuzey Irak'ta Tasavvuf 17. Yüzyıl*, İlâhiyât Yayınları, Ankara 2016.

----- *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*, Nizamiye Akademi Yayınları, İstanbul 2016.

Kızılıcî, Muhammed, *et-Ta'rîf bi mesâcidi's-Süleymaniye ve medârisiha'd-dîniyye*, Matbaatu'n-Necâh, Bağdat 1938.

Müderriş, Abdülkerim, *'Ulemâunâ fî hidmeti'l-ilmi ve'd-dîn*, Dâru'l-Hürriyye, Bağdat 1983.

----- *Binemâle-yi Zanyârân*, Ânâ Yayınevi, Tahran 1389.

Naîmâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Tarihi*, çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1969.

Naskalı, Esko, "İran", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000.

Öngören, Reşat, "Safeviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008.

Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Sâhib, Muhammed Es'ad, *Buğyetü'l-vâcid fî mektûbâtı hazreti Mevlânâ Hâlid*, Matbaatu't-Terakkî, Dimaşk 1334.

Serkis, Yakub, *Mebâhis Irâkiyye*, Şirketü't-Ticâre ve't-Tibâ'ati'l-Mahdûde, Bağdat 1948.

Sümer, Faruk, "Kaçarlar" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001.

Teber, Ömer Faruk, "Mezhebî Ayrışmanın Politik Sonuçları: Safevî Tarîkatının Siyasallaşması", *Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Akademi Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı 5. 2017.

-----, *Bektâşî Erkânnâmelerinde Mezhebi Unsurlar*, Aktif Yayınevi, Ankara 2008

Tûdâr, Abdüssâmed, *Nûru'l-Envâr der Silsile-i Âl-i Ethâr*, İntişârât-ı Hüseyini Neseb, Senenedec 1369.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973.

Vâilî, Tâlib Muhaybis Hasan, *es-Safeviyyûn mine't-Tarîkati's-Safeviyye hettâ te'sîsi'd-devle*, Rend Li't-Tiba'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Dimaşk 2011.

عائلة أصبحت ضحية لسياسة التشيع للصفويين: الحيدريون و أنشطتهم في العراق

تحولت الصفوية التي كانت إحدى الطرق السننية في إيران، من طائفة قوية إلى سلطة سياسية في بداية القرن السادس عشر. و بعد ان تحلى منسوبو الطريقة الصفوية عما عندهم من الثقافة التصوفية السنية و تبنا التشيع، واجبار الدولة الشعب الايراني الذي كان معظمهم من السنة على قبول المذهب الشيعي، بدأت مرحلة التغيير و التحول الحرجة بالنسبة للمجتمع. ومعارضة الشعب و بعض اعضاء الاسرة الحاكمة لم تكن كافية لثنيهم عن موقفهم الحاسم. ولهذا السبب ، تحلى العديد من الشخصيات النخبوية بما في ذلك أفراد الاسرة الحاكمة مثل عائلة الحيدري من الربع الاول من القرن السادس عشر، عن إيران وهاجروا إلى الاراضي العثمانية.

هاجرت عائلة الحيدري إلى العراق بكثير من أفراد الاسرة برئاسة الشيخ محمد الاردبيلي، وجذبت عائلة الحيدري إنتباه رجال الدولة العثمانية و إكتسبت إحترام الناس، بفضل مدرسة ماوران التي بنوها في شمال العراق و بفضل مهمة الافتاء و القضاء التي تولوها بنجاح في بغداد ومدن العراق الاخرى. عائلة الحيدري هي التي شكلت فرع الحيدرية للطريقة الصفوية و قدّمت خدمات مفيدة في مجالات العلم والتصوف.

الكلمات المفتاحية: الصفويون ، إيران، سياسة التشيع ، عائلة الحيدري، العراق

